

LES NECRÒPOLIS

LORENZO ABAD I JUAN MANUEL ABASCAL
Universitat d'Alacant

LA MORT I LA TOMBA

Les necròpolis són una font d'informació de primer ordre per al coneixement de les cultures antigues, sobretot des que el desenvolupament de nous mètodes d'excavació i registre han permés documentar aspectes del ritual fins ara ignorats: els processos de cremació i d'inhumació, la deposició del cadàver, la recollida de les despulles, la preparació del terreny, etcètera. Hui es poden obtenir també dades antropològiques del màxim interès a partir de l'estudi dels ossos, fins i tot dels cremats, com ara les referents a l'edat i el sexe dels difunts, les malalties que han patit i el tipus d'alimentació que han tingut. Tot això s'ha plasmat en els últims anys en un cos doctrinal que ha rebut el nom d'«arqueologia de la mort».

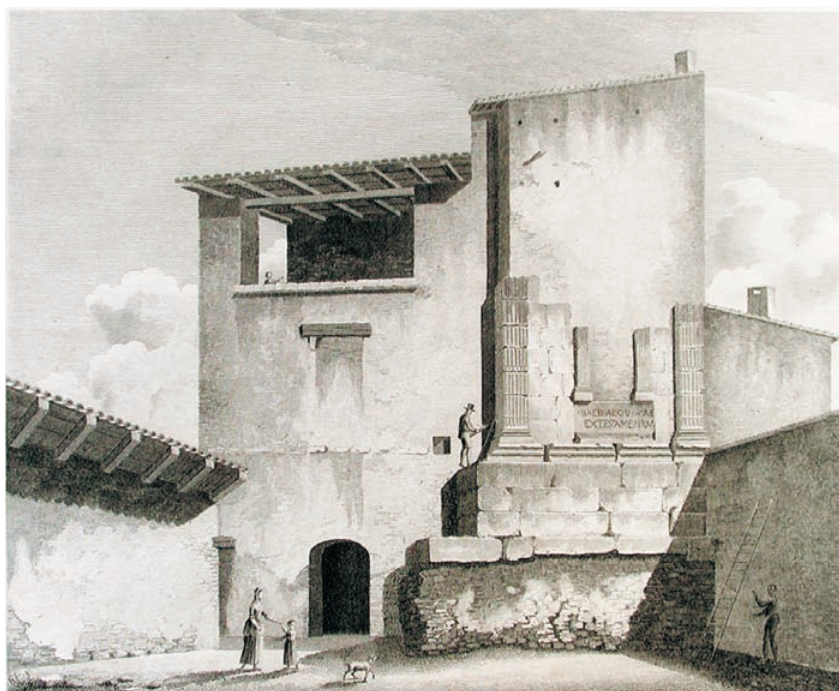
Els ritus i els monuments funeraris documentats a la Comunitat Valenciana en època romana tenen les seues arrels en el substrat ibèric, una cultura que es caracteritza pel seu caràcter cremador, soterrament selectiu, tombes en forat i superestructures en forma de monuments tumulars. Les tombes, agrupades en necròpolis, solen disposar-se al llarg dels camins que duen a les ciutats, un fet que es veu reforçat amb la seua integració en l'àmbit cultural romà, en un moment en què estan en procés de desenvolupament les anomenades vies funeràries; és a dir, la utilització dels camins, en els trams més pròxims a la ciutat, com vertaders aparadors on lluir el rang econòmic i social aconseguit per les famílies principals. Els edificis funeraris comencen a adquirir monumentalitat, amb alts cossos petris que s'alcen sobre el terra, per a ser vistos des de lluny pels caminants que s'aproximen a la ciutat; a vegades es decoren amb les efígies dels difunts, els seus retrats o epígrafs al·lusius a la seua vida.

La tomba romana pot ser individual, familiar o col·lectiva, i estar envoltada per un recinte que la delimita i la protegeix. Els seus tipus són bastant variats, encara que quasi tots tenen en comú el seu caràcter subterrani. Quan es tracta de grans monuments construïts sobre el terreny, la tomba pròpiament dita sol estar baix, en un forat o habitacle excavat. En un primer moment, primen els elements arquitectònics i epigràfics, i amb el pas del temps es produeix una incorporació de temes iconogràfics –retrats, escenes al·lusives a quefers i oficis– i un reforçament del desig d'individualització que du en ocasions a trencar el vincle familiar de la sepultura i a privatitzar els soterraments; la fórmula *hoc monumentum heredes non sequetur* (que aquest monument no passe als hereus) n'és bona mostra.

En els últims anys, el progrés de les excavacions, i sobretot de les de salvament i prevenció en les proximitats de les principals ciutats romanes valencianes, ha posat al descobert gran quantitat de

Necròpolis de la Boatella, València. [Arxiu SIP].

Descoberta en els anys quaranta, es trobava en l'eixida meridional de la ciutat romana de *Valentia*, flanquejant la Via Augusta; al seu costat s'alineen els soterraments d'inhumació que en un primer moment, segle II, coexistixen amb els de cremació. Diverses parts de la necròpolis s'han anat documentant en successives excavacions de salvament al llarg dels anys.

Torre funerària de Daimús (València).

Actualment desmuntada, es coneix gràcies als dibuixos del viatger francès Alexandre de Laborde, realitzats a la fi del segle XVIII. És un monument turriforme de cambra tancada molt semblant al de la Vila Joiosa, encara que més elaborat, i datat com ell al segon terç del segle II. Conservava la inscripció que indicava que s'havia construït per una disposició testamentària de *Baebia Quieta*.

vestigis de tombes aïllades i de necròpolis que, en ocasions, han proporcionat dades molt interessants. Cal destacar les necròpolis de la ciutat de *Valentia*, arreglades en un número monogràfic de la revista *Saitabi*, dedicat a l'il·lustre canonge i arqueòleg denier Roc Chabás, i les que en aquestes dates s'estan trobant en la ciutat de la Vila Joiosa, corresponents en la seua major part a època ibèrica i a l'Alt Imperi. En quasi totes les ocasions, allò trobat correspon a la tomba pròpiament dita, en haver desaparegut els elements de la superestructura i senyalització dels soterraments. De les restes monumentals conservades, quasi sempre conegudes d'antic, s'han realitzat nous estudis i noves propostes d'interpretació, com ocorre per exemple amb edificis de Sagunt, Daimús o la Vila Joiosa.

La major part de les tombes eren simples fosses excavades en terra que, si bé en un primer moment s'obrin en les necròpolis establides, amb el pas del temps tendeixen a ocupar altres àrees, en ocasions fins i tot restes d'antics edificis. És el que passa, per exemple, en l'antic *vicus* romà de Banyes de la Reina (Calp), que al final del segle IV –la data de referència la dona una moneda de Magnenci datada entre el 350 i el 353– s'utilitzà com a àrea cementerial, arribant a trencar fins i tot el mosaic que pavimentava el pati central per a contindre una major quantitat de tombes; com a mostra de la precipitació d'aquests soterraments, és suficient dir que els enderrocs resultants quedaren amuntegats vora les sepultures. Aquestes eren simples, estaven cobertes per grans lloses i no tenien aixovar, llevat d'una d'elles, que contenia una gerreta menuda de ceràmica. Segons sembla no tenien senyalització a l'exterior. Les fosses de les tombes podien estar cobertes també per teules (*tegulae*) disposades en forma de V invertida, una fórmula que va anar guanyant importància a mesura que ens endinsem en l'Imperi.

ELS EDIFICIS MONUMENTALS

La major part de les tombes no tenia fites de senyalització, o aquestes eren suficientment simples com per a haver desaparegut en el curs dels segles. Tanmateix, sobre elles podien també alçar-se monuments i edificis de tipus molt diversos que, a més de senyalar la seua ubicació, cridaven l'atenció dels vius envers l'individu o els individus allí soterrats i feien que, gràcies a la seua majestuositat, riquesa o textos escrits, el viatger s'hi aturara i dedicara un record al difunt. Per això no és d'estranyar que aquests monuments arribaren a tindre en ocasions altes cotes de desenvolupament arquitectònic i complexitat ornamental.

La majoria devien ser-ne, com sembla lògic, els més senzills, uns monòlits indicadors de la tomba, en forma d'estela, amb inscripció o sense, o d'altar. Entre aquests últims es troben el monument menut de l'Almoina de València, la proposta de reconstrucció del qual ha realitzat José L. Jiménez, i el dedicat a *Domitia Iusta*, a la Calerilla de Hortunas, a Requena; aquest últim, de considerables dimensions, és un edifici quadrangular, acabat per sengles *cornua* –una mena de cilindres que acaben els laterals en la seua part superior– amb una inscripció al·lusiva a la persona d'aqueix nom allí soterrada i *erotes* que simulen sostindre-la. Aquest monument va servir de referència a una necròpolis de cremació que es desenrotlla al seu voltant; sobre alguns d'ells s'edificaren edificis més menuts ja en època flàvia, la qual cosa donaria una data *ante quem* per al de *Domitia Iusta*. Possiblement a un monument semblant de la ciutat de *Valentia*, pertanyent a la família dels *Antonii*, correspon el conjunt de carreus amb inscripció i figures d'Atis que ha estudiat recentment José L. Jiménez.

A vegades, la superestructura funerària pot adquirir la forma d'un edifici d'un pis o més, els anomenats monuments turriiformes, molt estesos en tots els territoris de l'Imperi Romà. La seua versió més antiga és la que s'inclou sota la denominació comuna de monuments de fris dòric; estan compostos per un sòcol motlurat, un cos quadrangular coronat per un fris amb tríglifs i mètopes –d'on els ve el nom– i decorat, quasi sempre, amb caps de bous i rosetes; són aquests els motius que trobem en diversos carreus d'un monument de Sagunt, identificat fa alguns anys com a tal per Almagro Gorbea.

Decoració desapareguda del sostre de la tomba del Banquet, en la necròpolis de Carmona (Sevilla), segons R. Jaldón. Segle I.

Mostra una decoració de roses i pètals, que fa referència al costum d'origen grec del «dia de la rosa», pròpia del culte de Dionís i Adonis, que consistia a cobrir la tomba de flors roges, principalment roses.

Torre de Sant Josep, la Vila Joiosa (Alacant).

Es conserva en prou bon estat en l'actualitat i és un exemple, com el de Daimús, dels monuments funeraris en forma de torre característics dels primers segles de l'Imperi, encara que en este cas els seus elements decoratius quedaren sense acabar.

Alguns d'aquests edificis podrien ser en realitat el basament d'un cos superior sobre el qual s'alçava un temple menut en els intercolumnis del qual devien situar-se diverses estàtues.

Molt més abundants en el litoral mediterrani espanyol són altres monuments relacionats amb els anteriors, encara que amb una estructura pròpia, que reben el nom de torres funeràries. En les terres valencianes n'hi havia dos testimonis de gran interès, encara que un d'ells va ser destruït al començament del segle XX. Són els de la Vila Joiosa i de Daimús, en la província d'Alacant el primer i en la de València el segon, més luxós i millor acabat que aquell. Es coneixen des d'antic, gràcies als dibuixos que al segle XVIII en realitzaren l'il·lustrat valencià Antoni de Valcárcel, comte de Lumiares, i el viatger francès Alexandre de Laborde.

El monument de la Vila Joiosa, que hui es troba adossat a l'edifici social d'un càmping als afores de la població, conserva un basament de quatre grades i un cos central, separats per una motlura; els cantons presenten pilastres llises, treballades en els mateixos carreus de la paret; no tenen capitell, encara que degué pertànyer-los un d'ordre corinti que es conserva en les proximitats del monument.

L'interior era buit i estava format per una cambra coberta per una volta de mig canó, l'arrancada de la qual eren els carreus mateixos de les parets. No hi havia subdivisió interna ni tampoc entrada a la cambra, ja que la que actualment s'utilitza és conseqüència del trencament d'un carreu fet amb posterioritat, potser, i si jutgem els materials apareguts en l'interior del monument, durant l'Edat Mitjana. L'única comunicació original amb l'exterior era un orifici menut obert en un dels seus costats, que devia servir per a rebre les libacions, ja que la forma en què està treballat, amb una marcada inclinació cap a dins, així permet assegurar-ho. No s'ha conservat cap vestigi del cobriment, encara que suposem, a causa de l'elevat nombre de paral·lels que es coneixen, que va poder ser una piràmide menuda, element de profunda tradició funerària des de la seua utilització en l'antic Egipte. Piràmides de costats rectes, o de costats corbs, resulten bastant freqüents com a coronament d'edificis funeraris en tot el món romà.

El monument de Daimús és molt semblant al de la Vila Joiosa, tot i que més complex, i hui només se'n conserven uns quants carreus repartits per les cases pròximes. El cos principal tenia les pilastres estriades en els seus angles i els capitells corintis estaven completament treballats; en la cara principal s'obria un menut pseudoedícul, és a dir, una mena de nínxol d'escassa profunditat, flanquejat per dues pilastres semblants a les dels cantons, sobre un basament comú en el qual es llegia la inscripció *Baebia Quieta ex testamento suo*; és a dir, el nom de la difunta, *Baebia Quieta*, i la disposició testamentària que motivà la construcció. És possible que en l'interior d'aquesta fornícula menuda, que no tenia la profunditat suficient com per a contindre una estàtua, hi haguera un relleu en

estuc o una pintura, com sabem que ocorria per exemple en la Torre dels Escipions de Tarragona. També en aquest cas l'interior era buit i estava cobert amb una volta de mig canó; però tot açò ha desaparegut en l'actualitat.

Uns altres monuments descoberts a Lliria, que ha estudiat recentment Carmen Aranegui, deuen estar relacionats amb aquest tipus. Jalonen un carrer, sens dubte una d'aqueixes vies funeràries a què ens hem referit amb anterioritat, i en les seues proximitats s'ha trobat una inscripció reutilitzada com a llosa pavimental i restes de paviments hidràulics. El que es conserva són dos monuments funeraris, amb part del seu alçat *in situ*. El primer és de planta rectangular, s'alça sobre una sabata de carreus i s'ha proposat la seua reconstrucció com un arc d'una sola obertura, un *fornix*, amb pilastres en els seus angles exteriors, segons una tipologia de monuments funeraris coneguda però poc freqüent en el món romà.

El segon edifici és també de planta rectangular i consta d'un sòlid basament de carreus, sobre el qual s'alça l'edifici pròpiament dit; té aquest una àmplia cambra interior, amb un *loculus* al centre que conservava part de l'aixovar de la tomba; els materials apunten cap a una data flàvia, que podria ser indicativa per a la resta dels monuments.

Tots aquests monuments s'inclouen en un grup relativament ampli d'edificis semblants que trobem en molts llocs de l'Imperi Romà, entre els quals destaca la mal anomenada Torre dels Escipions de Tarragona, per l'errònia identificació de les figures que adornen la seua façana principal amb la dels generals romans d'aqueix nom que van morir en el curs de la Segona Guerra Púnica. Es tracta en realitat de dues representacions del déu Atis, la simbologia funerària dels quals hem vist també en el monument dels *Antonii* de València.

Emparentats amb els monuments turriformes se'n troben altres que tenen aparença de temple i que per això reben el nom de naomorfes; aquesta semblança pot reduir-se a la façana principal, però també pot estendre's a la resta de l'edifici, arribant a configurar un vertader temple pel que fa a la forma, encara que la seua finalitat siga bàsicament funerària. L'exemple més característic d'aquest tipus de temples-tomba a la península Ibèrica és l'anomenat Mausoleu de Fabara, en la província de Saragossa, que reproduïx un temple pròstil, tetràstil i pseudoperípter, d'ordre toscà; la cambra funerària, coberta amb volta, s'obri en el pòdium i es comunica amb la principal, també coberta amb volta. La coberta exterior era a dues aigües, pareguda a la dels temples, i en el seu frontó es conserven encara empremtes de la inscripció que indica que l'edifici estigué dedicat a *Lucius Aemilius Lupus*.

En les terres valencianes hi hagué almenys un monument d'aquest tipus dedicat a la família dels *Sergii*, a

Restitució parcial de la Torre de la Vila Joiosa (Alacant). [Maqueta de C. Salvadores sobre proposta de L. Abad i M. Bendala].

L'interior era una cambra coberta amb una volta de canó, de carreus, que es conserva en molt bon estat. Un projecte desenvolupat fa alguns anys proposava el desmuntatge de la part superior, moderna, i la reposició en el seu lloc de les peces conservades de capitells i cornises, per a donar idea de com era el monument original. Segurament estava coronat amb una piràmide menuda de la qual no s'han conservat restes.

Tomba de Banys de la Reina. Calp (Alacant).

El gran pati circular de Banys de la Reina va ser tallat als segles IV i V per a inserir-hi un bon nombre de tombes com esta. Es tracta de sepultures d'inhumació, normalment sense aixovar, el perímetre de les quals està format per lloses de pedra poc treballades.

Necròpolis a l'avinguda de la Constitució, 260 (València). Segle III. [Fot. R. Albiach].

El cementeri es localitza al nord de la ciutat vora la Via Augusta. Els edificis funeraris se situaven al seu costat i en segon terme es disposaven, paral·leles a la via, les tombes en fossa amb coberta de teules. Tots els soterraments són inhumacions a excepció d'un *bustum* al qual se li construí un edifici.

El sarcòfag anomenat de Proserpina es recuperà del mar en els entorns del Portus Ilicitanus (Santa Pola, Alacant). [Museu d'Arqueologia de Catalunya].

Deu el seu nom a la història de la deessa que du esculpida i il·lustra el seu rapt a mans de Plutó, déu de l'Hades, i la incessant cerca de sa mare. Es data a la fi del segle II, i és un sarcòfag de fris continu dels més antics d'Hispania.

Saguntum. El coneixem gràcies als dibuixos i a la descripció d'un viatger italià, Michelangelo Accursio, que el visità l'any 1526. Es tracta d'un edifici rectangular, amb dues façanes majors que tenien sis pilastres sobre les quals voltejaven cinc arcs, que delimitaven unes a manera d'edícules en les quals estaven col·locades les inscripcions dels *Sergii* que han donat nom al monument, algunes de les quals encara es conserven; una de les façanes menors –possiblement la de darrere, perquè no té entrada– tenia quatre pilastres també estriades i no en tenia en els cantons.

Hi hagué altres monuments relacionats amb aquests edificis naomorfes, però molt més menuts, en ocasions monolítics. Molt interessant és la part conservada del frontó d'un edifici d'aquest tipus que hi ha a Cabanes, en la província de Castelló, amb dos rostres frontals; el del centre és el d'un jove amb corona, inserit al seu torn en una corona adornada amb cintes a la manera d'*infulae*; l'altre representa una figura femenina de més edat, amb el cap velat, que possiblement siga un transsumpte de les representacions de l'hivern que coneixem en mosaic i en altres arts romanes; en aquest cas sembla una al·legoria del pas del temps, de la freda estació hivernal que du la mort a la terra, flanquejant el rostre d'un jove heroïtzat, vencedor.